Феноменология на риска

Петър Христов

***Abstract**: The creation of the risk term offers using of the phenomenological approach, which allows outlining the utmost characteristics of what we define as "risk". These characteristics are systematized in the existence philosophy for the first time now.*

***Keywords:** noumenon, phenomenon, phenomenology, phenomenological approach, risk, term;*

Основанията да се говори за феноменология на риска на пръв поглед са парадоксални. Рискът е типичен ноумен, което според Е. Кант означава, че е предмет на разсъдъка, на интелектуалната интуиция. Терминът „ноумен" се използва за пръв път от Платон като противоположност на „феномен"[6] за обозначаване на схващана само чрез ума (умопостигаема) същност[7].

Думата риск е от тези, които се срещат във всички съвременни езици. За разлика от телефон, електрон, робот, компютър и други, които са се появили в резултат от развитието на науката и техниката, и може да се каже, че имат изкуствен произход, думата риск се използва за обозначаване на един и същ обект.

Заедно с това обектът, обозначаван с думата риск, се използва успешно в обществената комуникация т.е. хората влагат един и същ, или до голяма степен припокриващ се смисъл, въпреки че го дефинират по различен начин.

Лекционният курс по дисциплината „Теория на риска и безопасността" във ВСУ „Черноризец Храбър" започва с писмен отговор на всеки студент на въпроса „Що е риск?". В процеса на обучение студентите отговарят няколко пъти на същия въпрос, като на основата на отговорите при завършване на учебния курс измерват степента на припокриване на основните характеристики, чрез които дефинират съдържанието на термина „риск". Досега са получени повече от 1500 отговора на първия въпрос. Някои от типичните отговори са: „възможна опасност", „да рискуваш означава да тръгнеш към неизвестното, което може да ти навреди, за което поемаш отговорност", „рискът е доброволно излагане на опасност", „необходимост да се действа, въпреки че това действие може да има и негативни последици", „вътрешно усещане на безпокойство, страх и тръгване по път, пълен с неизвестности", „рискът се появява при вземане на решение да се опиташ да спечелиш, като си даваш сметка, че може и да загубиш", „действие, чийто резултат не е сигурен", „рискът е ситуация, при която успехът на крайния резултат е неизвестен, но решението за него е свързано с поемане на отговорност", „избор, действие, което се нуждае от шанс, за да има успешен резултат", „да поемеш отговорност за нещо, за което не си сигурен дали ще има положителен резултат", „рискът е необходим избор, правен в условията на неопределеност".

Независимо от различното дефиниране на съдържанието на думата „риск", което се влага във всекидневното общуване между хората, тя се използва интензивно и ефективно. Това означава,че всяко едно от горепосочените определения съдържа достатъчно характеристики, които разкриват в необходимата степен същността на назоваваното явление.

Използването на термина „риск" в правото и в сферата на управлението обаче изисква изработване на понятие – кратка стегната дефиниция, която включва най-важните характеристики, които едновременно разграничават риска от всички други обекти и в същото време се отъждествяват с него. За целта е необходимо, първо – да се открият крайните, граничните характеристики и след това, второ – да се изведат най-съществените, без които е невъзможно изработването на пълноценно понятие.

Причината за неоднозначното разбиране на това, което се означава с думата риск, е свързана с обстоятелството, че рискът е предмет на взаимното проникване на субективното и обективното в обществения живот. Това, което се обозначава с него не може да бъде пренебрегнато от разумния човек. Всеки, независимо от представата, която има, се съобразява с риска, въпреки че същият този риск реално съществува единствено в човешкото съзнание. От този факт произтича необходимостта да се очертаят някои пределни характеристики, които да способстват за разкриване съдържанието на термина, или чрез дефиниране на понятие, или в контекста на някаква теория. В това отношение като че ли феноменологичният подход е без алтернатива.

Древните философи са употребявали думата „феномен" за обозначаване на явления, възприемани „едновременно като видимо и илюзорно" (Аристотел). По-късно философите употребяват термина за обозначаване на факти и явления: или известни от опита (Г. В. Лайбниц), или съставляващи реалността (Дж. Бъркли), или субективно идеалистически възприемани (Д. Юн). За Хегел феноменът е историческо явление. Паралелно на историята на хората съществува история на вещите. Последната не може да бъде извън контекста на оценките, т.е. субективните представи на хората. При това даже ако тези вещи остават постоянни, то оценките за тях в исторически план се изменят.

Според тълковните речници, за период от тридесет години, във всекидневния български език, съдържанието на думата „риск" от премеждие, опасност; готовност за излагане на опасност с надежда за успех; предприемам нещо като очаквам късмет (от турски – честита случайност) (1947 г.)[4], се видоизменя във възможна опасност; действие на слука; възможна загуба при търговска сделка (1976 г.)[2].

Според Е. Хусерл, феноменът е явление, което е непосредствено дадено в съзнанието, а феноменологията е радикален стил, с помощта на който може да се изследват рационалните понятия и общозначимите истини. Ценността на феноменологичния подход според И. В. Зорин, се крие в рефлексията, която всяко заинтересовано лице, може да прилага, стига неговите знания в областта на изучаваното явление да са достатъчно значителни. Именно рефлексията позволява не само да се разкрие по-пълно съдържанието на явлението, но и да се очертаят някои негови пределни характеристики[3]. Ето защо в контекста на феноменологията на риска е съвсем естествено представите за риска да не са еднозначни и да се променят с времето.

Екзистенциалната философия има съществен методологичен принос за структуриране на най-съществените характеристики на риска, които са очертани, както от практиката от XV и XVI в., а след това паралелно в развитието на теория на вероятностите, икономическата теория, управленската теория, социологията и другите обществени науки. Изтъкнати философи-екзистенциалисти – С. Киркегор, М. Хайдегер, К. Ясперс не само самостоятелно стигат до диференциране на отделните пределни характеристики на риска, разкрити и очертани в науката, но те за първи път обръщат внимание на интегралния характер на връзката между опасността, която крие риска; вземането на решения, което обективира тази опасност; надеждата, която мотивира вземането на решение и изчисляването, калкулирането, което е свързано с действието в условията на неопределеност.

Идеята за системност намира широко разпространение във всички сфери на науката през XX в. Системните изследвания са обусловени към прехода на изследване на нови класове системи. Според Л. фон Берталанфи системните изследвания са „основа за фундаментална преориентация на научното мислене"[1]. Централно понятие в системния подход е понятието структура. То в най-голяма степен характеризира спецификата на системния подход. Структурата изразява наличие на синтез на микро- и макроподходи при анализа на системи: подход,

свързан с анализ на свойствата на елементите и подход, свързан с изучаване на цялостните свойства на системите.

Структурата изразява взаимно съответствие и обусловеност на свойствата на елементите на системите и техните цялостни характеристики. Ето защо развитието на системните изследвания по съществен начин променя способите за познание на индивидуалните обекти. Т.е. те се разглеждат като елементи на системата. Заслугата на екзистенциалната философия е именно в това, че поставя началото на познаването на риска като система, елементите на която вече са достатъчно добре разграничени, опознати в теория на вероятностите, икономическата теория, управленската теория, социологията и т.н.[5]

Системният подход позволява по-дълбоко проникване в същността на обектите, които се явяват елементи на изучаваната система. Обекти, способни да образуват някаква система, когато встъпят в взаимодействие, разкриват неизвестни или непоказани дотогава свойства. Името наличието на свойства, изразяващи структурните връзки на обектите в състава на системите, представлява главното различие на характеристики на обектите, като елементи от определена система. Анализът на структурните взаимоотношения между обектите на риска крие в себе си потенциал за усъвършенстване на познанието за риска, за видоизменение на възгледите и ценностите. Последното е изключително важно за промяната на отношението към риска – от неизбежно зло, което трябва да се минимизира, избягва, ограничава към представата като нов модерен подход „за предвиждане и контролиране на бъдещите последици от човешкото действие".

На първо място представителите на екзистенциалната философия обогатяват представата за връзката на риска с опасността, на която човек е обречен в резултат на необходимостта да бъде активен, за да обезпечи своето съществуване. Страхът и екзистенциалната ситуация за вземане на решение са конститутивни проблемни области в екзистенциализма. „През целия си живот човек е поставен пред необходимостта да проектира. Проектираното изправя пред опасността, така че смелостта да се проектира е не само рисковано, но и самото "битие".

На второ място екзистенциалистите разкриват ролята на вземането на решение, като неотменим атрибут, основен системообразуващ елемент на риска. През 1844 г. Киркегор определя страха като "окована свобода", която препраща към екзистенциалната ситуация за вземане на решение от човека. в която той избира себе си като негово "абсолютно", което обаче възниква едва при наличието на избор, който носи риск.

На трето място в екзистенциалната философия е ясно очертана друга структурообразуваща характеристика на риска – възможността да се изчислява. "Осмеляването", според Хайдегер, сочи не само процеса на рискуването, а препраща едновременно към "везната". Там където човек "губи от погледа си зоната на реалното и следователно и непрекъснато неспокойното", там където "човек претегля осмеляването по свои правила, там човекът става търговец". В тази сфера, в която "уреждането става стока", там "осмеляването" се превръща в "риск", в изчислително действие, в "битие на беззащитния".

За К. Ясперс "рискът" губи значимост, тъй като "трябването" да вземеш решение като екзистенциална проблематика е присъща на човека, а не е резултат от някакво решение. Неговата идея за нерационалното осмеляване пряко кореспондира с „надеждата" (П. Лаплас), тъй като според Ясперс "осмеляването" става по принуда, която произтича от "нерационалността". Надеждата за шанс, за късмет в крайна сметка мотивира човек да се изложи на опасност при преследването на конкретна цел, свързана с удовлетворяване на една или друга негова потребност.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Берталанфи, Л. Фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов. Системные исследования, Москва, 1969, с. 32.
[2] Български тълковен речник. С., 1976.
[3] Зорин, И. В. Феноменология путешествий. Москва, 2007, с. 7-8.
[4] Младенов, С. Речник на чуждите думи в българския език, 1947, фототипно издание, „Век 22", 1992.
[5] Петров, Н. Вероятност, независимост, информационно общество. Ямбол, 2008, с. 46.
[6] Според Е. Кант „понятие, означаващо явление, което ни е дадено в опита, познавано с помощта на сетивата", Философски речник, с. 616.
[7] Философски речник, С. 1977 г., с. 412.

За контакти:
доц. д-р Петър Георгиев Христов, Катедра "Сигурност и безопасност", Варненски свободен университет "Черноризец Храбър", тел.: 052/359-557

Докладът е рецензиран.